

Literatura pro děti

Distanční studijní opora

Mgr. Hana Navrátilová

Zlín, 2018

POPIS PŘEDMĚTU

Bakalářský studijní program: Učitelství pro mateřské školy

Předmět: Literatura pro děti

Forma studia: kombinovaná

Rozsah distanční výuky: 5 hodin

Zařazení výuky: 3. ročník, letní semestr

Forma výuky: cvičení

Ukončení: zápočet

Vyučující: Mgr. Hana Navrátilová

Stručná anotace předmětu:

Cílem předmětu je seznámit studenty programu Učitelství pro mateřské školy se specifiky literatury pro děti se zaměřením na děti předškolního věku. Dále zprostředkovat studentům inspirativní náměty, které jim nabídnou posun v uvažování nad literárními texty pro práci v mateřské škole. V rámci kontaktní výuky se předmět zaměřuje na rozvoj sdílení čtenářských zkušeností studentů, které mohou dále předávat prostřednictvím práce s dětmi v mateřské škole. Distanční forma výuky je v podobě předkládané studijní opory základním materiálem s poznatky o specifikách literatury pro děti a jejích žánrech.

OBSAH

OBSAH	3
ÚVOD	4
1 LITERÁRNÍ GRAMOTNOST	5
2 LITERATURA PRO DĚTI	7
2.1 VÝVOJ LITERATURY PRO DĚTI.....	8
2.2 SOUČASNÉ SMĚŘOVÁNÍ LITERATURY PRO DĚTI	9
2.3 NONSENS V LITERATUŘE PRO DĚTI	11
2.4 PRÁCE S LITERÁRNÍM TEXTEM V PODMÍNKÁCH MATEŘSKÉ ŠKOLY	12
2.5 VÝZNAM ILUSTRACE V LITERATUŘE PRO DĚTI	14
3 ŽÁNRY LITERATURY PRO DĚTI	16
3.1 TYPOLOGIE ŽÁNŘŮ LITERATURY PRO DĚTI	16
3.1.1 Specifické žánry pro děti a mládež	16
3.1.2 Žánry převzaté ze starověké a folklorní literatury	23
3.1.3 Žánry shodné s literaturou pro dospělé	23
ZÁVĚR	27
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	28
SEZNAM OBRÁZKŮ	30

ÚVOD

Tato studijní opora představuje text, který přináší základní kategorie a pojmy vztahující se k literatuře pro děti, se zaměřením dále na tituly vhodné pro práci učitele mateřské školy s dětmi předškolního věku. Z nesmírného množství inspiračních knih pro děti byly do ukázek a námětů vybrány především ty, s nimiž učitelé nepracují běžně. Předpokladem je samostatná práce studenta při vyhledávání dalších možných literárních textů.

První kapitola seznamuje studenta s pojmy literární gramotnost a literární kompetence. Další kapitola už vymezuje specifika literatury pro děti včetně nástinu vývoje s přelomem po roce 1989. Podstatná část této studijní opory je věnována žánrům literatury pro děti a možnostem jejich využití v práci učitele mateřské školy.

Jak můžete pracovat s tímto studijním materiálem:

NÁMĚT

Námět nebo inspirace k činnostem. Rozšíření obsahu s úkolem.

UKÁZKA

Ukázka z literárního textu jako ilustrativní příklad v dané kapitole.

1 LITERÁRNÍ GRAMOTNOST

Literární texty v kontextu předškolní edukace slouží nejen jako zdroj estetického působení na dítě, ale jsou také součástí oblasti rozvoje pregramotnosti. Dříve než se tedy budeme věnovat literatuře pro děti, jejím specifikům, žánrům a práci s nimi v podmínkách mateřské školy, zaměříme pozornost na vymezení pojmu literární gramotnost.

Zásadním cílem patřícím k požadavku celoživotního učení člověka je rozvoj gramotnosti již od raného věku se záměrem dosažení funkční gramotnosti. S ohledem na požadavky současné doby a fungování jedince v sociálních interakcích se stále zvyšuje počet jednotlivých oblastí, které chápeme pod celkovou gramotností člověka. Jako základní oblast je stále vnímána čtenářská gramotnost, s tímto pojmem se také pracuje v kurikulárních dokumentech a její úroveň je sledována v mezinárodním měřítku (především měření PIRLS). Definice čtenářské gramotnosti však často zohledňují především schopnost porozumění textům pro praktické, každodenní užívání, nezdůrazňují tak specifické roviny práce s uměleckým textem a možné estetické obohacení jedince. Čtenářská gramotnost se dotýká několika rovin, které by měly být v edukaci zohledňovány:

- Vztah ke čtení (postoj a hodnoty)
- Doslovné porozumění
- Vysuzování a hodnocení
- Metakognice
- Sdílení
- Aplikace (Zítková, 2013).

Čtenářská gramotnost je vnímána také jako cesta k ak-

Gramotnost

Bázová gramotnost

Jedinec dokáže formálně správně dekodovat psanou řeč a je schopen elementárního porozumění textu.

Funkční gramotnost

Jedinec dokáže použít různých forem textu v každodenním životě a pro řešení různých situací.

Kulturní gramotnost

Rozvíjení gramotnosti jako součást kultury jedince

Jedinec je schopen porozumět síti textů jako prostředků pro sociální interakci a orientovat se v nich.

Informační gramotnost

Jedinec ovládá specifické dovednosti pro komunikaci s technologiemi a je schopen používat hypertexty.

tivnímu čtenářství a hledání čtenářských strategií a vlastní identity v roli čtenáře (Helus, 2012). Rozvoj by tak měl zahrnout více možností práce s textem ve smyslu úsudku o fiktivní realitě, volnějším interpretačním uvažování, posouzení estetické hodnoty textu, vnímáním autorského záměru, smyslu vytvořeného literárního díla (Zítková, 2013). Cíle sledující práci s uměleckými literárními texty tak naplňují podstatu literární gramotnosti, pokud přesáhneme pojetí vymezující literární gramotnost obecně jako schopnost využívat informace ve všech typech souvislého textu (Gavora, 2003). Mezi čtenářskou a literární gramotností tak nacházíme určitý překryv, tedy schopnost porozumění textu s cílem dosažení vyšších rovin, než je základní rovina doslovného porozumění. Zároveň je však třeba vnímat začlenění práce s texty uměleckými a edukačních činností, které nabídnou dětem a žákům rozvoj literární kompetence. Chápání literární kompetence je zasazeno do tradičního vymezení jazykové a literární dimenze gramotnosti tak, jak se s nimi pracují ruští či slovenští odborníci. Obsahem jazykové dimenze „je teda poznávanie symbolického znakového systému jazyka v jeho nespočetných podobách, rozličných rovinách, formách a žánroch, zhruba tak, ako ho skúma a opisuje lingvistika, prípadne príslušná špecifická náuka toho ktorého jazyka.“ (Zápotočná & Petrová, 2010, s. 17). Literární kompetence pak zahrnuje schopnost vnímat, zažít, interpretovat a hodnotit umělecký text a využívat zkušenosti v následné vlastní produkci (Zítková, 2013) a doplňuje tak kompetenci čtenářskou.

2 LITERATURA PRO DĚTI

Literatura pro děti zahrnuje literární texty mnoha forem i žánrů (próza, poezie i drama). Estetický charakter zůstává dominantní v literatuře pro děti stejně pro literaturu obecně. Jejím specifickým je však vstupující výchovně vzdělávací aspekt ze strany autorů, vydavatelů, ale také silný vliv rodičovské komunity, které není přítomno tato literatura primárně určena. V literatuře pro děti rozlišujeme z hlediska záměru cílové skupiny čtenářů dva druhy textů:

- Intencionální literatura – napsána záměrně pro dětského čtenáře
- Neintencionální literatura – původně napsána pro dospělé čtenáře, postupem času však našla své využití především u dětských čtenářů (např. Pohádky bratří Grimmů)

Literárním textem pak rozumíme takový text, jehož stěžejním ukazatelem je stylistická a obsahově estetická kvalita textu (Gebhartová, 2011). Literatura tak umožňuje dětským čtenářům rozvoj estetického vnímání, ovlivňuje jejich vztah k četbě a knihám, podporuje fantazii a sdílení poznatků a prožitků s textem spojených. Při tvorbě textů pro děti je významné respektování dětského čtenáře, uvažování nad obrazem světa, jaký dítěti nabízíme, a jaký je svět dítěte, které nám dokáže sdělit prostřednictvím svých představ.

V literatuře pro děti nacházíme tak texty nabízející aktuální témata pro dětské čtenáře, sdílené zkušenosti současných dětí a naproti tomu tituly, které popisovanými skutečnostmi nejsou již aktuální. Můžeme také uvažovat o literatuře generačně podmíněné, tedy takové, jež přinášela či přináší témata aktuální pro danou generaci a kulturní prostředí. Vedle toho lze využívat pro práci s literaturou texty, které řadíme k nadčasové literatuře pro děti.

Zdroje titulů literatury pro děti:

- Encyklopedie
- Ročenka české literatury pro děti a mládež
- Udělované ceny za literaturu pro děti a mládež: Cena Hanse Christiana Andersena; Cena Astrid Lindgrenové; Zlatá stuha; Magnesia Litera a další

Obr. 1 Příklad publikace pro děti oceněné cenou Magnesia Litera

2.1 Vývoj literatury pro děti

Na konci 80. let 20. století fungoval v českém prostředí stále značně centralizovaný systém publikování dětské literatury. Autorská možnost uplatnit dílo byla omezena na hrstku státních nakladatelství, mezi nimiž dominantní postavení zaujímal pražský nakladatelský dům Albatros, který však zároveň patřil mezi ta vydavatelství, která se nejen udržela i v letech po Sametové revoluci, ale dokonce dnes patří k významným producentům kvalitních titulů pro děti od předškolního věku. Na počátku 80. let se však navzdory nepříznivé obecné kulturní situaci stabilizovala struktura kriticko-teoretických reflexí dětské literatury. Z iniciativy spisovatelů Zdeňka Zapletala a Bohumila Říhy vznikl Ústav literatury pro mládež na Masarykově univerzitě v Brně.

Listopad 1989 přinesl zásadní demokratizační zlom do dosavadní praxe. Knižní trh se poměrně rychle liberalizoval a vydavatelská činnost přestala být doménou státem řízených a prověřovaných nakladatelství, čtenáři s nadšením vítali příliv nové literatury české, i překladů ze zahraničí. Dříve cenzurovaní autoři začali

znovu volně publikovat, ovšem mezi zpřístupňovanými tituly se projevovala výrazná kvalitativní diferenciace. Tím se na český knižní trh vrátil literární brak, kategorie, jež v předchozím striktně regulovaném systému téměř neexistovala (Reissner, 2006). Teprve ke konci 20. století, kdy začal být trh opět přesycen, se vydavatelé i čtenáři začali obracet k promyšlenému výběru, kde zůstal reprezentativní vzorek kvalitních titulů.

V současné době již dětská literatura prošla stabilizací, zároveň zůstala poměrně pestrá nabídka vydavatelství včetně menších regionálních. Mezi autory se nově objevují také rodiče, kteří s úspěchy publikovali texty pro své děti obvykle prostřednictvím internetových blogů.

Vyberte tři díla literatury pro děti, která vznikla před r. 1989, a zamyslete se nad tím, čím může tento titul být stále přínosný pro dítě předškolního věku a naopak, ve kterých aspektech je daný text již vzdálený od současného světa dítěte předškolního věku.

2.2 Současné směřování literatury pro děti

Diskuze zaměřené na současné směřování literatury pro děti se zabývají pozitivními dopady tendence k prolínání žánrů v textech (historický komiks, detektivní historické romány aj.), což odpovídá požadavkům dětského čtenáře. V oblasti literatury pro děti předškolního věku je pak působení na rodiče a jejich ambice všestranně rozvíjet dítě. Učitelé mohou vybírat z velkého množství produkovaných

Zdeněk Zapletal

Zdeněk Zapletal je významným autorem literárních textů různých žánrů, jež jsou spjatá se současným zlínským regionem (Půlnoční běžci, Andělé & Démoni aj.), není však primárně autorem dětské literatury. Knihy Bohumila Říhy jako Honzíkova cesta nebo O letadélku Káněti patří ke klasickým titulům, jež četly generace dětí.

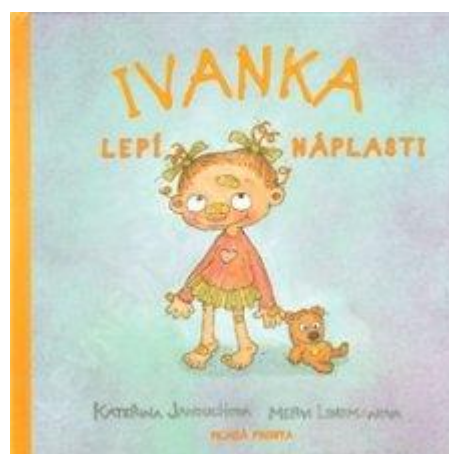

titulů, které spíše než v estetické rovině působí na dítě s cílem rozvoje poznání v různých oblastech vědění.

V současné literatuře pro děti jsou také častěji zastoupena autorská díla, která vytváří celé série, oslovují tedy čtenáře s cílem vyvolat zájem o pokračování textu. Typickými zastupiteli jsou tzv. fenomény dětské literatury 21. století, k nimž bezpochyby patří řada knih o kouzelníkovi Harry Potter britské autorky Joanne Rowlingové. Knihy sice nepatří k určeným primárně budoucímu čtenáři v předškolním období, většina těchto dětí se ale s námětem setkala ve filmovém zpracování.

Knihy o Harrym Potterovi odráží také současnou žádanou žánrovou různorodost, která na jednu stranu může čtenáře obohatit, na druhou stranu však přináší do dětské literatury prvky, které přesahují běžné limity dětského čtenářství. Romány o Harrym Potterovi jsou tak označovány jako směsice žánrů fantasy a tzv. vývojevého románu s prvky mystery, thrilleru, dobrodružného románu a romantického románu.

Pokud se zaměříme specificky na žánrové mísení v současné literatuře pro děti předškolního věku, můžeme si uvést jako příklad sérii knih spisovatelky Kateřiny Janouchové o holčičce Ivance. V knihách jsou prostřednictvím jednoduchých textů popisovány obvyklé situace, do nichž se může dostat každá holčička, každé takové události je přitom věnována speciálně celá kniha.

Obr. 2 Obal jedné z knih série o Ivance autorky Kateřiny Janouchové

2.3 Nonsense v literatuře pro děti

Výraz, který označuje v literárněvědných publikacích nejčastěji přístup autora k textu, je odvozen z anglického „nonsense“, jde ovšem o „smysl něčeho, co zdánlivě smysl nemá, co však smysl nabýt může nebo co nás přinejmenším uvede v pozornost svou neočekávaností.“ (Chaloupka, 2005, s. 646). V literatuře pro děti jsou tradičním uváděným příkladem pohádky L. Carolla (Alenčina dobrodružství v říši divů, 1865 a další pokračování), v českém prostředí v díle Aloise Mikulky (Aby se děti divily, 1961; Dvanáct usmívajících se ježibab, 1974) nebo Miloše Macourka (Pohádky, 1971).

Nonsense ve vztahu k žánrům zasahuje nejen poezii pro děti, ale nejčastěji pohádku. K prvkům v nonsensevé literatuře patří fantazie bez hranic, situační i jazyková komika, převrácení smyslu, jak ho běžně chápeme, ale lze stále sledovat určitý řád, smysl v pohledu autora, který lze hledat za řádky (Bubeníčková, 2016).

nonsensevá pohádka: Miloš Macourek: Holčička s náhradní hlavou

Zkusme si představit, že hlava je taková bedýnka se spoustou přihrádek, do kterých se ukládají vědomosti jako kapesníky do prádelníku. V hlavě musíme mít pořádek stejně jako v prádelníku, abychom v přihrádkách našli to, co hledáme. Proto je důležité ukládat do hlavy jen důležité věci, protože kdo v ní má i spoustu nesmyslů, vůbec se v ní nevyzná.

Tak například byla jedna holčička, jmenovala se Matylida, a ta vypadala jako všechny holčičky; nic zvláštního, až na to, že nosila modré náušnice. A ta Matylida měla plnou hlavu všelijakých věcí, písmenek, čárek, teček, rozdělovacích znamének a zbytečných slov, všelijakých takřka a podobně, a to jenom proto, že se všemu učila nazpaměť. Učila se vždycky tak dlouho, dokud to neuměla do poslední písmenka a do poslední čárečky, a maminka jí za to dávala čokoládové bonbony ve staniolu a říkala, mám z tebe radost, když se budeš pořád takhle učit, staneš se nejchytřejší holčičkou na světě.

Jednou dostaly děti za úkol učit se o ledních medvědech. Matylida si myslela, že s tím bude rychle hotová a že by se ještě předtím mohla naučit něco jiného. Ale ou-

ha, najednou to nešlo, protože všechny šuplíky v Matyldině hlavě už byly plné. Matylda s pláčem běžela za maminkou.

A obě, maminka i Matylda, seděly v kuchyni u kredence a plakaly, ale najednou dostala maminka nápad, usušila si slzy a řekla, neplač, Matyldo, když mohou být náhradní kamínky k zapalovačům, náhradní knoflíky k zimníkům a náhradní kola k automobilům, proč by nemohly být nějaké náhradní hlavy k holčičkám, a vzala telefonní seznam a hledala číslo obchodního domu, trvalo to hezky dlouho, protože byla nervózní, ale nakonec to přeci našla a řekla, haló, to je obchodní dům, nemáte, prosím vás, nějaké náhradní hlavy k holčičkám, a prodavačka řekla, ale ovšem, máme je v různých odstínech, ale pospěšte si, v šest hodin zavíráme, a maminka se podívala na hodinky, vzala deštník a běžela, a když se vrátila, řekla, podívej se, vybrala jsem zelený odstín, a vybalila z krabice náhradní hlavu na šroubování, byla to hlava, jakou mají všechny holčičky, nic zvláštního, stačilo jí dát modré náušnice a byla to celá Matylda, a maminka řekla, no vidíš, Matyldo, a je zase všechno v pořádku, teď máš novou hlavu, je úplně prázdná, můžeš se toho naučit, kolik budeš chtít.

Specifickým pohledem na nonsens v literatuře, je tzv. dětský nonsens vycházející již z lidové slovesnosti, kdy tvůrci nonsensových útvarů, nejčastěji říkadel, byly děti (Bubeníčková, 2016).

Jakou roli může hrát nonsens v literatuře pro děti předškolního věku?

Jaké tituly s nonsensovými prvky máte v knihovně Vaší mateřské školy?

2.4 Práce s literárním textem v podmínkách mateřské školy

Dítě předškolního věku vstřebává množství podnětů, které mu v prostředí mateřské školy učitel zprostředkovává. Literární texty jsou nejčastěji využívány pro předčítání před spaním, tedy spíše jako prvek pro uklidnění a relaxaci. I dítě předškolního věku však může rozvíjet schopnost vnímat různé informace z žánrově různorodých textů. Zjišťuje, že noviny či encyklopedie mají svůj účel, jak se v textu orientujeme, jaký je vztah mezi textem a ilustrací. Předčítání před spaním či

v rámci řízené činnosti ve frontální formě by tak nemělo zůstat převažující aktivitou při práci s textem v mateřské škole. Práce s uměleckým textem už v předškolním věku nabízí dítěti prvotní orientaci v hodnotovém systému, dítě vnímá varianty řešení problémů, s nimiž se již může setkávat ve vlastním světě, získává motivaci pro další zájem o texty (Bubeníčková, 2016). Rovněž je možné již v tomto období rozvíjet schopnost dítěte diskutovat o přečteném, sdílet prožitky.

K podnětnému prostředí pro rozvoj pregramotnosti a motivaci ke čtenářství v podmínkách mateřské školy můžeme řadit kupříkladu tyto možnosti:

- Knihovna nabízející žánrově bohaté texty, umístění dostupné dětem, zapojení starších dětí do spolupráce při třídění knih a výběru nových titulů
- Centrum čtení (sedací vak, pohovka, umístění na světle)
- Návštěvy v knihovně, spolupráce na projektech, besedy se spisovateli, ilustrátory atd.
- Netradiční akce (večerní čtení, čtení prarodičů, čtení kamarádů ze základní školy atd.)
- Tvorba „čtenářského deníku“, kam děti přispívají ilustracemi, náměty, které učitel zaznamenává
- Poznávání knihy od jejího vzniku po možnosti, jak knihu získat
- Tvorba prediktabilních knih

Při výběru konkrétního literárního textu by učitel měl zohledňovat následující aspekty:

- Přiměřenost věku
- Tematické rámování
- Jazyková (stylistická) kvalita textu
- Estetičnost
- Celková podnětnost pro rozvoj dítěte (Gebhartová, 2011, s. 8)

Také na učitele jsou kladeny určité nároky tak, aby při práci působil co nejlépe na děti v mateřské škole:

- Mít přehled o vývoji a osobnostech české i světové literatury pro děti nad rámec „knihovnický“ dané mateřské školy
- Mít dovednosti prezentovat text dětem
- Mít schopnost estetického vnímání
- Mít rozvinuté kritické myšlení
- Mít kultivovaný řečový projev (Gebhartová, ibid)

2.5 Význam ilustrace v literatuře pro děti

Ilustrace v knize je často vnímána jako doprovodný prvek textu, doladění příběhu. V současné době však stále více lze vybírat z knižních titulů pro děti, kde text naopak vzniká jako doplněk prvotních obrazů. Sladění mezi textem a obrazem pak nacházíme především v publikacích, které mají jediného autora. Inspiraci pro využití titulů, v nichž ilustrace patří ke stejně zásadním prvkům jako text, můžeme čerpat z produkce alternativních nakladatelství, jako je Baobab či Meander.

Jiří Trnka

Jiří Trnka patří mezi nejvýznamnější české ilustrátory. Pro Trnkovu ilustraci dětských knížek je charakteristický „paňáčkovitý“ styl, ilustrátor si vytváří vlastní svět s vlastními zákonitostmi.

Svou ilustrátorskou dráhu Jiří Trnka započal výtvarným doprovodem ke knížce Josefa Menzela Míša Kulička v rodném lese (1939), která se stala „převratem“ a událostí předvánočního knižního trhu. A čím že tato knížka dětské čtenáře a jejich rodiče tolik překvapila a oslovila? Ilustrace Jiřího Trnky vynikají svou malebností a citlivostí, ať již hravě nebo magicky snové, s textem tvoří organický celek. Trnka často zlidšťuje svět věcí a zvířátek, nezachází ale k násilné nebo infantilní antropomorfizaci, obrací se zejména k dětské obraznosti.

Vrcholem Trnkovy ilustrátorské tvorby se staly ilustrace k pohádkám Hanse Christiana Andersena, které byly v roce 1963 ve Francii vyhlášeny nejkrásnější knihou pro děti a které Andersenova společnost označila za nejhezčí dětskou knihu dvacátého století.

(Hábová, 2008, s. 9)

Obr. 3 Ilustrace Daisy Mrázkové v autorské knize Můj medvěd Flóra

Pro dítě předškolního věku je ilustrace v literárním textu ještě významnější než pro staršího čtenáře. Samotné ilustrace mohou totiž dítě, které ještě nedokáže samo číst, provázet textem, umožňuje mu pak i rozvíjet představivost právě proto, že není svázáno explicitními informacemi v textu.

3 ŽÁNRY LITERATURY PRO DĚTI

Estetická funkce literatury pro děti se odráží také v žánrové variabilitě literárních textů, které sledují některou z funkcí – relaxační, výchovnou, poznávací či fantazijní. Klasický žánr, s nímž se setkává dítě předškolního věku, říkadlo, tak naplňuje všechny tyto funkce, zatímco u žánru bajky bude převládat funkce výchovná (Čeňková, 2006, s. 12). V etapě předčtenářské se často na úkor příběhové prózy s dětským hrdinou uplatňují více jiné žánry. Dítě je však na recepci příběhové prózy postupně připravováno. Žánry, jež jsou tomuto věku bližší, zejména pohádka, jsou někdy příběhovou prózou kontaminovány (Toman, 1992).

3.1 Typologie žánrů literatury pro děti

V tomto studijním materiálu vycházíme z typologie žánrů pro děti podle Čeňkové.

Nastudujte si typologii žánrů pro rozvoj literární gramotnosti, jak je pojmají autorky Petrová a Valášková (Petrová & Valášková, 2007) jako alternativu k dále představené typologii v tomto textu.

Pro potřeby učitele mateřské školy není žádoucí, aby dokázal zařadit každý umělecký text k danému žánru. Rovněž pro děti předškolního věku není podstatné poznání žánrů nad rámec vnímání toho, že informace v textech se mohou lišit, učitel tak zprostředkovává dětem i texty mimo tradičního říkadla a pohádky, ale poznání není postaveno na identifikaci a odlišení charakteristik žánrů. Trendy v současné literatuře také ukazují na stále častější mísení žánrů v jednom literárním textu, čímž se autoři snaží nejen o celkovou originalitu, ale rovněž získat čtenáře dynamickými proměnami v textu včetně formálního odlišení (písmo, odkazy, návody apod.).

3.1.1 Specifické žánry pro děti a mládež

První, zásadní oblastí žánrů, na něž se zaměříme, budou žánry, které jsou především v současné době určeny dětskému čtenáři (posluchači).

Říkadlo

Říkadla patří vedle pohádky k dominantním žánrům literatury pro děti v předškolním období. Jsou charakterizována především pravidelným rytmem, identifikovatelným i dětmi předškolního věku a libozvučností. Dále je charakteristické zastoupení neologismů, citoslovcí a obrazných pojmenování.

Vnímání veršů podporuje rozvoj sluchového vnímání dítěte, ale zároveň může vést dítě k vlastním pokusům o tvorbu rýmů. Na rozdíl od poezie pro děti, která je dětem obvykle zprostředkována přednesem samotné učitelky, je obvyklým záměrem říkadla aktivní zapojení dětí, které říkadlo doprovázejí kupříkladu pohybem nebo hudbou. Zároveň se vždy děti buď samy, nebo na základě vedení učitelem většinou učí říkadla zpaměti. Vždy by však ještě před zapamatováním měly děti mít možnost porozumění říkadlu, s výjimkou nonsensových (Gebhartová, 2011).

Podle vzniku rozlišujeme říkadla folklorní nebo umělá, podle typu pak jazykolamy, slovní hříčky, hádanky, rozpočítadla. Zvláštní kategorii tvoří říkadla nonsensová.

rozpočítadlo: Josef Kainar: Nevídáno, neslycháno

*Krokodýl, krokodýl,
troje boty prochodil,
na čtvrté se nezmůže,
všude bláto, kaluže,
když jde koupit housky,
musí chodit bosky,
naříká si tuze,
jaká je to chůze,
svět ho mrzí,
v očích má slzy,
chytil rýmu,
jde pro medicínu,*

kdo mu dá na boty?

A to budeš právě ty!

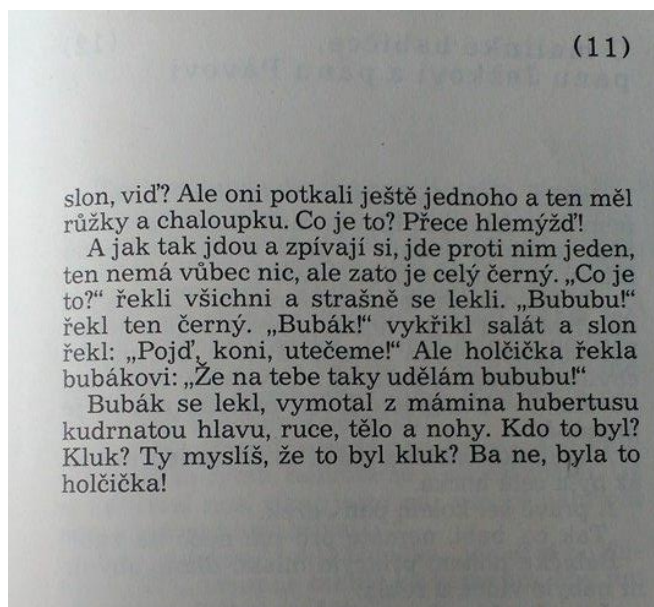

Hádky: Olga Hejná: Zlatý nos

Je to zelené a není to. Co je to?

(vodník)

Obr. 4 Ukázka nonsensové hádanky Olgy Hejné z knihy Zlatý nos

Ke klasickým dílům české literatury pro děti, z něhož lze čerpat říkadla pro děti, je Špalíček veršů a pohádek Františka Hrubína. Jaký další titul byste doporučili do knihovny každé mateřské školy?

Lidová pohádka

Žánr pohádky má své kořeny v ústní, tedy lidové slovesnosti, a ačkoliv si dnes dětství bez pohádky nedokážeme představit, i v minulosti vznikaly pohádky, které nebyly primárně určeny dětským posluchačům. Příkladem jsou Pohádky bratří Grimmů, jeden z titulů, jehož zařazení do četby s dětmi v mateřské škole je možné po citlivém výběru z existujících adaptací původních pohádek vydaných v r. 1812 v Německu. Pohádky, které v době tradice ústního předávání v rodinách vznikaly už přímo pro děti, nesly výrazný výchovný apel, na základě ztotožnění se s postavami zvířat a jiných měly děti především poučit o správném jednání reprezentovaném kladnými postavami. Výchovný cíl nacházíme jednoznačně v pohádkách s Červenou Karkulkou, neposlušnými kůzlátky či u třech prasátek. Pohádky dokážou upoutat pozornost dítěte, vzbuzovat zvědavost, celkově ho obohacovat,

pomáhat mu rozvíjet rozumové schopnosti a nabízet řešení problémů (Bettelheim, 2017, s. 11).

Autorská pohádka pro děti

V předškolním věku se děti setkávají s pohádkou neustále. Kromě motivů převzatých z lidové slovesnosti jsou hojně využívány pohádky umělé neboli autorské. Odrážejí záměr autora, můžeme sledovat jeho styl v jednotlivých titulech. Orientovat se v současné bohaté nabídce autorských pohádek není pro učitele jednoduchý úkol. Navzdory vlastním silným vzpomínkám na knihy „našeho dětství“ by však učitel mateřské školy měl mít přehled o tom, jaké knihy má dítě doma, z jakých mu předčítají rodiče či prarodiče. Následně tento obzor naplnit dalšími tituly, které se mohou stát součástí vzpomínek dítěte na dětství spojených s pozitivním prožitkem.

netradiční autorská pohádka s tradičním námětem

Jiří Žáček: O kohoutkovi a slepičce

Všichni víme, jak to bylo. Kohoutek našel zrníčko, a protože se, lakomec lakomá, nechtěl podělit se slepičkou, spolkl ho sám. Ale zrníčko mu v hrdle zaskočilo a kohoutek se začal dusit. Ležel tam na dvoře s nožkama nahoře, dobráčka slepička měla strach, že umře. A protože nebyla lakomá, skočila do špajzu pro poslední pivo a dala kohoutkovi napít. Kohoutek se otřepal, postavil se na nohy a zakokrohal: „Děkan slepičko. To pivo první pomoci mi zachránilo život, ale zasloužíš pokárání, protože jsi zkazila celou pohádku! Měla jsi přece běžet ke studánce a poprosit ji o vodu... a tak dál, vždyť víš!“ „Tůdle,“ načepýřila se slepička. „To známe! Já budu lítat jako Alík od čerta k ďáblu a škemrat u těch vyděračů! A přitom budu trhnout strachy, že mně tu zatím natáhneš brka! A vůbec, už jsi dost starej na to, abys věděl, že život není žádná pohádka!“ Spíš horor nežli pohádka, chtělo by se dodat. Ale takovou lacinou pointu si odpustíme a dodáme: Ať už je život hořký nebo zkyslý, sláva všem slepičkám, kterým to bystře myslí!

1. Prohlédněte si ukázkou pohádky Olgy Hejné uvedené v Příloze I (Sladká pohádka). Zamyslete se nad možností, jak podobný text reprezentující jednoduchý příběh v kombinaci s jazykovou hrou zprostředkovat dětem v mateřské škole. Jednou z možností by mohlo být převedení textu do dramatizace s využitím písmen ve větším formátu. Jaké jsou další možnosti?
2. V Příloze II najdete další příklad úpravy známého motivu pohádky o slepičce a kohoutkovi. Porovnejte ji s uvedenou ukázkou autora Jiřího Žáčka. Jaký záměr autora můžeme identifikovat v daných textech?

Próza s dětským hrdinou

Širší záběr na prózu s dětským hrdinou reprezentují pro děti předškolního věku především kratší povídky, které mají ústřední hrdinku/hrdinu uzavřený děj příběhu. Tento žánr je cenný tím, že dětem umožňuje ztotožnit se dětskými postavami, mnozí autoři této literatury skutečně citlivě vnímají specifika rodinného, školního a dalšího prostředí dítěte. Možnost identifikace s textem, sdílení těchto zkušeností, to vše výrazně zvyšuje motivaci dítěte ke čtenářství. Literární texty s dětským hrdinou jsou také často genderově orientovány. Do převažujícího počtu titulů s dívčí hrdinkou autoři doplňují v posledních letech také knihy, které již názvem, úpravou obálky, případně formátem a dalšími detaily uvnitř knihy mají přilákat k literatuře také chlapce.

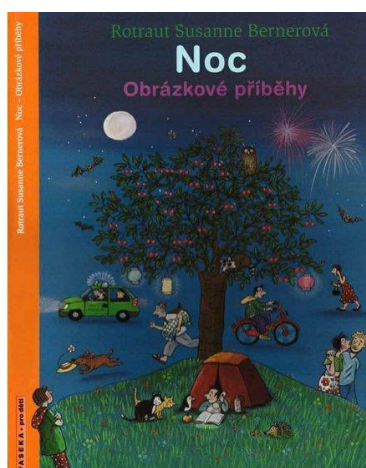
Obr. 5 Příklady genderově orientované literatury pro děti předškolního věku

Obrázková kniha

Významným žánrem pro děti předškolního věku, zvláště pro ty nejmenší, jsou obrázkové knihy a leporela. Jednou z determinantů žánrové skladby literatury pro děti je totiž věk a zacílení právě na děti, které jsou teprve na počátku cesty ke čtenářství. Dochází k prolínání literárního a výtvarně-grafického umění, důležitou roli zaujímá pak pochopitelně provázející dospělý – rodič, učitel aj. (Knitlová, 2008).

Specifickou formou tohoto žánru je dále tzv. obrázkové čtení, kde je již podporováno sepejetí textu s vizuální stránkou. Knihy jsou využívány pro práci s textem s cílem rozvíjet také jazykovou gramotnost, kdy dítě při doplňování daného obrázku do věty vytváří adekvátní podobu slova a věty.

Obr. 6 Ukázka obrázkové knihy s nápaditým tématem

Loutkové drama

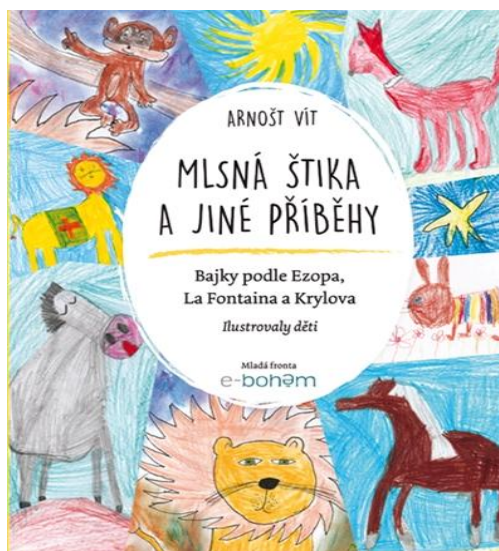
Posledním z žánrů specificky zacílených na dětského čtenáře je loutkové drama, ovšem s tím se děti setkávají při hraní divadla, nikoliv v interakci s textem samotným. Děti se však rády stávají aktivními scénáristy, tvůrci loutek a mohou své tvořivé úsilí předvést vrstevníkům v mateřské škole nebo rodičům při méně tradiční podobě oblíbených besídek pro rodiny.

3.1.2 Žánry převzaté ze starověké a folklorní literatury

K nejstarším literárním žánrům patří mýtus, epos, pověst a bajka. Především poslední dva uvedené je možné představit i dětem předškolního věku, podstatné je ovšem vybrat zpracování, které již prošlo adekvátní adaptací, případně se o takovou adaptaci pokusit. Nabízí se při tom několik variant možných úprav textu:

- Kompoziční
- Tematické
- Jazykové
- Změna žánru

Stejně jako pohádka, také bajka byla původně určena k poslechu či četbě dospělých, teprve později ji převzala také literatura pro děti. Využívá výchovný potenciál v bajce, jejichž typickým prvkem je ponaučení, které lze v příběhu identifikovat. Bajka jako krátké alegorické vyprávění ve verších nebo próze představuje dětem hodnoty prostřednictvím personifikace zvířat či věcí.

Obr. 7 Příklad sbírky bajek adaptovaných do podoby pro současného dětského čtenáře

3.1.3 Žánry shodné s literaturou pro dospělé

V žánrech, které se již překrývají s produkcí zacílenou nejen na dětské čtenáře, se budeme věnovat už jen vybranému žánru, který lze považovat za aktuálně vý-

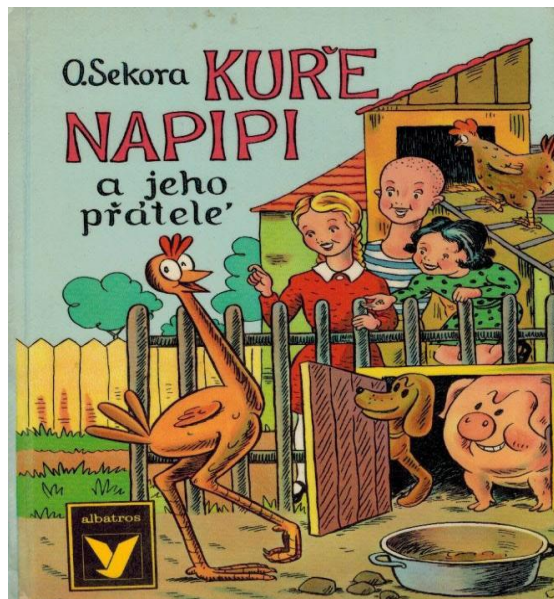

znamné pro práci s dětmi předškolního věku. Tímto žánrem je komiks, který zažívá rozmach ovlivněný odrazem současné doby a tím i reflektující potřeby dítěte ve zrychleném světě. Motivovat dítě ke čtenářství a udržet jeho motivaci není snadné a dítě se dnes setkává s informacemi a prožitky nabízenými v elektronické podobě, která snadno převáží vztah k uměleckým textům pro děti. Z tohoto důvodu vznikají v posledních letech komiksové adaptace pohádek, povídek či historické prózy. Komiks odpovídá nárokům i budoucích čtenářů, respektuje význam vnímání obsahu prostřednictvím obrazu, v pozdějších letech pomáhá čtenářům, kteří mají obtíže se čtením a porozuměním souvislým textům.

Komiks je tedy označován za jeden z nejpobulárnějších literárních žánrů současnosti, a to nejen v literatuře pro děti. Jeho význam navíc přesahuje i rozvoj literární či čtenářské gramotnosti, komiks je úspěšně zapojován jako vhodný edukační prostředek v různých vzdělávacích oblastech. Komiksy reflektují současné reálné skutečnosti dětského světa, umožňují ale i dospělým návrat ke hře a fantazii. Otevírá se jim opět báječný svět s dobrodružnými i humornými rysy, jaké ke komiksu patří nejčastěji.

Vyhledejte co nejvíce komiksových adaptací využitelných v práci učitele v podmínkách mateřské školy. Jaká další díla by si podle Vás zasloužila komiksové zpracování? Námětem pro práci s dětmi v mš pak může být společná tvorba komiksu na vybrané téma známé pohádky.

Obr. 8 Obal knihy Ondřeje Sekory Kuře Napipi a jeho přátelé, 1. vydání z roku 1941

K dalším žánrům z kategorie shody s žánry pro dospělé čtenáře patří:

- Dobrodružná literatura
- Vědeckofantastická literatura
- Historická literatura
- Detektivní próza
- Autorská pohádka
- Poezie
- Drama
- Fantasy
- Literatura faktu

Součástí setkávání dítěte předškolního věku s literaturou by měla být také dostupná naučná literatura. Zamyslete se nad tím, jaké knihy máte v mateřské škole k dispozici a především nad tím, jak a kdy je děti mohou využívat. Vyzkoušej-

te si povědomí dětí o knihách v mš prostřednictvím aktivity, která bude založena právě na práci dětí s hledáním informací v dostupných materiálech.

ZÁVĚR

Studijní opora pojednávající o literatuře pro děti přináší vstupní poznatky a náměty pro práci učitele mateřské školy při zprostředkování literárních textů dětem předškolního věku. Slouží jako pomyslný odrazový můstek pro další, tvůrčí činnost učitele. K té patří zároveň sledování nových inspirativních zdrojů literatury pro děti, protože dnešní knižní produkce pro tuto cílovou skupinu je obrovská.

Literární gramotnost je u dětí napříč vzdělávacími stupni často rozvíjena jen na bázi získávaných poznatků o autorech a jejich díle. Práce učitele s literárním textem napříč druhy a žánry by měla být postavena na aktivním poznávání dítětem, na cestě k vlastní produkci a tvůrčímu myšlení dítěte.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- [1] BETTELHEIM, B. (2017). *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době*. Praha: Portál.
- [2] BUBENÍČKOVÁ, P. (2017). *O smyslu nesmyslu: nonsens a česká pohádka*. Liberec: Bor.
- [3] ČEŇKOVÁ, J. (2006). *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál.
- [4] GAVORA, P., & ZÁPOTOČNÁ, O. (eds). (2003). *Gramotnosť: vývin a možnosti jej didaktického usmerňovania*. Bratislava: UK.
- [5] GEBHARTOVÁ, V. (2017). *Jak a co číst dětem v MŠ: komentovaný výběr literárních textů na základě RVP PV*. Praha: Portál.
- [6] HÁBOVÁ, K. (2008). *Ilustrace pro děti. Nová vlna šedesátých let - inspirace pro současnost? Diplomová práce*. Praha: PedF.
- [7] HELUS, Z. (2012). Reflexe nad problémy gramotnosti. Počáteční gramotnost. *Pedagogika*, 61 (1-2), 205-210.
- [8] CHALOUPKA, O. (2005). *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti*. Brno: Centa.
- [9] KNITLOVÁ, M. (2008). *Obrázková kniha v literatuře pro děti a mládež v 90. letech i současnosti. Diplomová práce*. Brno: MU.
- [10] PETROVÁ, Z., & VALÁŠKOVÁ, M. (2007). *Jazyková a literárna gramotnosť v materskej škole: Teoretické súvislosti a možnosti jej rozvíjania*. Bratislava: Renesans.
- [11] REISSNER, M. (2006). *Proměny literatury pro mládež*. Brno: MU.
- [12] TOMAN, J. (1992). *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. 1. vyd. České Budějovice: PF v Českých Budějovicích.
- [13] ZÁPOTOČNÁ, O., & PETROVÁ, Z. (2010). *Jazyková gramotnosť v predškolskom veku. Teoretické východiská a námety k analýze a tvorbe kurikula jazykového vzdelávania detí MŠ*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave.

- [14] ZÍTKOVÁ, J. (2013). *Pojmy čtenářská a literární gramotnost (kompetence) v kontextu výuky na základní škole*. Brno: MU. Dostupné z: <https://educoland.muni.cz/down-613>.

Použité tituly literatury pro děti v ukázkách a námětech:

Bernerová, R. S. (2015). *Noc. Obrázkové příběhy*. Praha: Paseka.

Hejná, O. (1987). *Zlatý nos*. Praha: Albatros

Krolupperová, D. (2013). Praha: Albatros

Macourek, M. (1971). *Pohádky*. Praha: Mladá fronta.

Maďarková, K. (2017). *Justýnka a asistenční jednorozec*. Praha: Albatros

Sekora, O. (1941). *Kuře Napipi a jeho přátelé*.

Žáček, J. (2017). *S úsměvem*. Praha: Šulc-Švarc.

V práci byly dále použity inspirativní tituly ze seminární práce studentky Mariky Štěpánové. Za jejich uvedení tímto děkuji.

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1	Příklad publikace pro děti oceněné cenou Magnesia Litera.....	8
Obrázek 2	Obal jedné z knih série o Ivance autorky Kateřiny Janouchové....	10
Obrázek 3	Ilustrace Daisy Mrázkové v autorské knize Můj medvěd Flóra.....	15
Obrázek 4	Ukázka nonsensové hádanky Olgy Hejné z knihy Zlatý nos.....	19
Obrázek 5	Příklady genderově orientované literatury pro děti předškolního věku.....	21
Obrázek 6	Ukázka obrázkové knihy s nápaditým tématem.....	22
Obrázek 7	Příklad sbírky bajek adaptovaných do podoby pro současného dětského čtenáře.....	23
Obrázek 8	Obal knihy Ondřeje Sekory Kuře Napipi a jeho přátelé, 1. vydání z roku 1941.....	25

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha P I: Olga Hejná: Sladká pohádka

Příloha P II: Vladimíra Gebhartová: Nová pohádka o slepičce a kohoutkovi

PŘÍLOHA P I: OLGA HEJNÁ: SLADKÁ POHÁDKA

Sladká pohádka (49)

Byla jedna Apolenka, nesla krabici kostkoveho cukru, hopsala po okraji chodníku a zpívala si:

cu-kr cuk-kr cukří---ček
cu-kr cu-kr cukří---ček

Ale najednou se jí připeletl do cesty káminek, a Apolenka skočila:

cu-kr cu-kr ---b á c!
cu-kr cu-kr ---b

Modrá krabice se protřhla, kostky se vysypaly:

c u r k u
u c r c r k v
r r r

Než je Apolenka mohla posbírat, rozpustily se v kaluži. A jak slunce hrálo, cukrová kaluž vyschla a za chvíli z ní byl cukrový obláček:

Obláček chvíli plul, a potom vypršel. Krápal kap-kaš ptákům do zobáčků, pršel z něho sladký déšť:

u c c c c
k k k k k r r r c c
c c c c c u u u u u k r c u c
k r r r r r r r r c u k r c u k r
k u c r k u c r k u c r k u c r k u c

Viš, jak potom ptáci sladce zpívali?

c^ukr c^ukr c^ukr c^ukr
c^ukr c^ukr c^ukr c^ukr
c^ukr c^ukr c^ukr c^ukr

PŘÍLOHA P II: VLADIMÍRA GEBHARTOVÁ: NOVÁ POHÁDKA O SLEPIČCE A KOHOUTKOVÍ

1 SLEPIČKA UDĚLÁ NÁHODOU KOUZLO

SLEPIČKA A KOHOUTEK JDOU DO OBORY. NA VYSOKOU ZEĎ ALE NEVYLETÍ. TAK NEJDŘÍV NA ŠÍPEK A PAK UŽ TO PŮJDE. V OBOŘE JE PO ZEMI SEMEN A ZRNÍČEK, CO HRDLO RÁČÍ. SLEPIČKA S KOHOUTKEM HRABOU, ZOBÁČKY SEKAJÍ SEM TAM, ANI JIM NEPŘIJE PODÍVAT SE DO KORUN STROMŮ. TEĎ VEVERKA UPUSTÍ LÍSKOVÝ OŘÍŠEK. „JE TO K JÍDLU, NENÍ?“ ŘEKNE SI KOHOUTEK A ZOB! ALE KDEPAK OŘÍŠEK PRO KOHOUTKA, VŽDYŤ SE MU ZOBÁČEK ROZSKOČÍ! SLEPIČKA PŘIBĚHNE, KLOVNE ZE STRANY DO OŘÍŠKU, OŘÍŠEK VYLETÍ. KOHOUTEK SKLAPNE ZOBÁČEK A CO VIDÍ? Z OŘÍŠKU VYJEL KOČÁR. TÁHNOU HO KŘEPELKY A BAŽANT Z KOZLÍKU VOLÁ: „NASEDAT!“